

Marjan Tomšič
ZRNO OD FRMNTONA

Popravljen in dopolnjen izdaja

* Zrno od frmntona – koruzno zrno

*Roman posvečam
istrskemu pesniku
in duhovniku
Alojzu Kocjančiču.*

Predgovor avtorja

K Mariji sem še prihajal, tudi po tem, ko nisem več živel pri njej. Posedala sva v kuhinji in se pogovarjala o šoli, o vaščanih, o njenih zgodbah za tretjo knjigo (*Šavrinske zgodbe III*), in nekega dne, ko sem že odhajal, mi je rekla: *Marjan, kaj pa una storija od pržona? Kdaj bomo pa to napisali?*

Čisto sem bil pozabil na to njeno najhujšo kalvarijo, hujšo od desetletja trajajočega romanja v globoko Istro in vračanja v Gračišče ter odhajanja na prodajo v Trst.

Seveda, *pržon*, zapor!

Kmalu po končani vojni je Marija spet hodila z spodnjo Istro po jajca in drugo robo; zdaj nič več z oslom, z bisagami in plenerjem. Šla je do Zazida, tam sedla na vlak in se odpeljala v Pazin. Po okoliških vaseh je potem nekaj dni odkupovala le tisto, kar se je dalo pretihotapiti preko meje v Trst. Ni pa skrivaj vodila ljudi preko meje. To so delali drugi, predvsem moški. Med njimi je bil tudi njen brat ...

Neke noči so pridivjali v Gračišče *družeti* in aretirali nekaj domačinov, med njimi tudi Marijo. Večino so kmalu izpustili, nje pa ne, ker ni in ni hotela izdati imen tistih Istranov, ki so čez strogo zastraženo mejo med Jugoslavijo in cono B tihotapili begunce, večinoma Italijane. Tudi imen domačinov tam po vaseh, vse okoli Pazina, kjer je kupovala in prodajala robo, ni hotela izdati. Na vsa vprašanja je med zasliševanjem, strašenjem in mučenjem v prehodnem sežanskem

zaporu odgovarjala takole: *To je blo vse privatno! Vse privatno!* Seveda so zasliševalci ponoreli, saj so to njeno ponavljanje razumeli, kot da se norčuje iz njih. In tako so drugi odšli domov, ona pa je bila obsojena na zapor v Pulju. Tudi o tem mi je med mojim bivanjem v njeni hiši pripovedovala cele popoldneve in večere; vse je podrobno opisala, zelo podrobno. Vse, kdo je bil z njo zaprt v celici in za kakšen prestop, kdo je izdajal in kako so jo skušali na vse načine pokvariti, narediti iz nje uporabno cunjo ... Vse je vzdržala, niti za las ni popustila. In, resnično jo je, ko je bila že svobodna, na vlaku zagledal direktor puljskega zapora, vdovec, in jo zaprosil za roko. Ko ga je vprašala, zakaj si ne najde kake druge, saj so bile v zaporu tudi zelo mlade in lepe ženske, ji je rekel: Marija, vi ste bila edina, ki je ostala vse do konca poštena. Niste in niste se uklonili, niste se dali podkupiti ali kako drugače pokvariti. Zato sem vas občudoval in rekel sem si: Če bi se odločil, da se še enkrat poročim in da dobijo moji otroci skrbno, resno in dobro drugo mamo, potem bi izbral Marijo, le njo in nobene druge.

Ona pa, Marija Gračisca, je tam na vlaku ob tej ponudbi odločno vstala in mu jezno zabrusila v obraz: Če sem ostala poštena do zadnjega dneva vašega pržona, čem ostat poštena vse do konca svojega življenja.

To mu je rekla in odšla na drugi konec vagona.

In zdaj me prosi Marija, naj tudi o tem delu njenega življenja napišem roman; tako kot sem o šavrinkah in o njej, šavrinki Katíni. Molčal sem in odkimaval. Če

sem popolnoma pozabil na te njene pripovedi, pome-
ni, da je nekaj v meni slutilo, da se to ne bo končalo
tako, kot se je z romanom *Šavrinke*. Marija pa si je
želela, da bi pisal tudi o tem. Slišal sem njene misli
tudi takrat, ko sem bil v Kopru ali v Gucih. In potem,
potem ... zelo nerad sem ji nekega dne rekel: No ja,
pa poskusiva.

Najprej sva vso zgodbo posnela na trak, nato sva
naslednji teden obiskala Pazin, pokazala mi je hišo,
kjer je doživela strašno noč s podganami v žimnici,
nato sva se odpeljala v Pulj. Pokazala mi je zapor,
kjer je trpela skoraj eno leto, nato sva šla do tekstilne
tovarne; tu je delala skupaj z drugimi zapornicami,
tu je doživljaja dneve najhujšega obupa. Vso pot, tja
in nazaj, je ponovno obujala grozljive spomine na
zasliševanja, mučenja, na sobivanje z delinkventnimi
ženskami v isti celici. Med njimi so bile detomorilke,
tatice, prostitutke, pa tudi nekaj političnih zapornic.
Ena od teh je bila seveda tudi ona.

In tako sem se potem lotil pisanja romana *Zrno
od frmentona*; nerad in z močnimi zadržki. Če sem
bil med pisanjem *Šavrinke* neizmerno srečen, vesel,
ekstatičen, sem bil pri pisanju tega romana tesnoben,
zaskrbljen. Pri meni je že od nekdaj tako: *Ne vem,
da vem, vendar delujem, kot da bi vedel*. In tokrat
sem slutil, da mi bo to literarno delo prineslo veliko
žalosti, trpljenja in obupa.

Roman sem pisal v Gucih, v poljski hišici, ki mi
jo je prodal Vlado Šav. Ko sem napisano potem še
pilil, kaj brisal in kaj dodajal ali spreminjal, sem ves
čas čutil tesnobo. Morda tudi zaradi same zgodbe in

vsega tega, kar se je dogajalo Mariji in drugim zapornicam. Saj sem bil napisal, da se pri pisanju tako močno uživim, da pride do izenačitve med mano in literarnimi osebami. To pisanje, in potem tako imenovano *perfekcioniranje* teksta, je trajalo dobro leto. Tipkal sem na moj stari pisalni stroj Olivetti Lettera 32. Računalnika še nisem poznal.

Ko sem delo končal, je bilo pred mano 386 natipkanih strani, drugič natipkanih; bil je torej čistopis. In kot smo se dogovorili, sem ta tipkopis odnesel Mariji, da ga prebere in odobri oddajo Cankarjevi založbi. Ker pa se ji je vid poslabšal, ni mogla več brati. Bi lahko, a s težavo. Zato se je odločila, naj tekst prebere njena hčerka Marija. Rekla je: Če bo rekla Ja, gre v tisk; če pa bo rekla Ne, ne gre v objavo.

Hčerka je tekst prebrala in tu so se začele težave. V Marijo se je vrnil strah, iracionalen strah: Če to objavimo, bojo spet prišli *zaščitniki, družeti*; policaji, kajti oni so še živi in še imajo vso oblast, pa jo bodo spet zaprli in spet mučili z nočnimi zasliševanji, jo spet z zvezanimi rokami obešali na zid, in spet bo obsojena, zaprta, ločena od otrok in spet se bo ponovila že prehojena, trpljenja polna pot. Nič ni pomagalo moje prepričevanje, da so to strahovi brez realne osnove in da se nikakor vse ono hudo ne more ponoviti. In tako sta obe, mama in hči, zahtevali, naj spremenim imena, kraje, vse! Kajti prvotni tekst romana *Zrno od frmentona* je bil dejansko nadaljevanje romana *Šavrinke*. Katína je bila tudi tu Katína iz Gračišča. Pojavljala so se tudi imena Istrank iz romana *Šavrinke*, bila so tudi ista krajevna imena. Obe

deli sta bili torej tesno prepleteni in dejansko je šlo za drugi del, za nadaljevanje zgodbe o šavriniki Katíni. Zdaj pa ne in ne in ne! Vse spremenite, čisto vse in naj se to ne dogaja v Istri, ampak kje drugje, magari na Štajerskem. Nič ni pomagalo moje prepričevanje, dokazovanje, nič.

Pa sem se v želji, da bi jima ustregel, lotil spreminjanja imen in krajev in tudi nekaterih zgodb. Izpuščal sem najbolj krute, resnične dogodke iz preiskovalnega zapora v Sežani in še kaj drugega, kar je bilo zares hudo in je povojno komunistično oblast razgaljalo v njeni brezobzirni krutosti. Ko sem vnesel popravke na strani, vse med vrsticami, ob robovih, na sprednjih straneh, in če je bilo treba, tudi na zadnjih, pa na listkih, ki sem jih lepil ob tekste ... ko je bilo torej to mukotržno delo narejeno, sem tretjič pretipkaval roman. In ga odnesel Mariji in njeni hčerki. Pa spet nista bili zadovoljni. Da je treba spremeniti še to in to in še to in to, pa sem ponovno popravljal in nato četrtič pretipkaval. In še ni bilo dobro. Takrat se je v dogajanje vpletla Marijina hčerka Jolanda, ki je žive-la v Trstu. Prebrala je prvi tipkopis, bila navdušena in rekla je Mariji, svoji mami: Mati, če vas bojo vprašali: Ste vi Katína iz *Zrna od frmentona*, jim odgovorte: Ja, sem, in še sem živa!

Tako se je nebo nad tem delom začasno zjasnilo, Marija se je pomirila in jaz sem spremenjeni tekst oddal Andreju Blatniku, literarnemu uredniku na Cankarjevi založbi. Ko je bil roman že v tisku, pa je v Mariji znova izbruhnil paničen strah, nebo se je spet stemnilo in zahtevali so, naj roman umaknem.

Tokrat pa se je v meni vse uprlo, strašno uprlo. Bil sem na smrt utrujen od neprestanih zahtev po novih in novih popravkih in od mučnih pretipkavanj že večkrat pretipkanih, spremenjenih, dopolnjenih strani. Nek uradnik z založbe mi je sporočili, da tiska ne morejo več ustaviti. Če bom to vseeno zahteval, bodo nastale hude težave.

Da bi Marijo pomiril, sem ji dal pisno izjavo, da sem umaknil roman iz tiska. Zakaj sem to storil? Upal sem, da bo pozneje vendarle sprejela izid romana, ki jo slavi kot izjemno pogumno, moralno in etično zmagovalko nad nasilnim povojnim sistemom.

Takrat se svojega dejanja nisem zavedal v vsej njegovi krivdni teži. Ali mi je šlo predvsem za pisateljsko slavo? Sem zatajil Marijo, svojo dobrotnico in istrsko mater iz pohlepa, iz želje po slavi? Sem pozabil na opozorilo, ki mi ga je bila izrekla pred vhodnimi vrati na dvorišče nekaj mesecev pred izidom *Zrna*: Marjan, pozor! Če boste objavili ta roman, boste obema skrajšali življenje!

Ali pa se je vse to moralo zgoditi, ker je bilo tako zapisano v knjigi *Usode*?

Moje prekletstvo, resnično in strašno!

Danes, ko je od izida *Zrna od frmntona* minilo že devetnajst let, vem to, kar so mi takrat prikrili. Proti izidu tega dela je bila tudi tedanja oblast, saj roman govori o mučenju in kaznovanju nedolžnih; Marija (literarna oseba Katína) je bila zaprta brez dokazane krivde; maščevali so se ji, ker jim je z vlaka, na poti v puljski zapor, ušel Marijin brat in maščevali tudi

zato, ker jim ni hotela nikogar izdati, jim povedati nobene koristne informacije, ker je prav po istrsko ključevalno neprestano ponavljala: *To je blo vse privatno, privatno!* Morda so ji grozili s ponovno kaznijo, če bo dovolila, da roman izide. Vedeli so tudi, da se zapora še vedno sramuje; biti zaprt je v stari Istri pomenilo nezaslišano sramoto. Čim so te strpali v *pržon*, si bil v očeh vaščanov dokazano kriv, kar tako, pač kriv! Gotovo je Marija takole razmišljala: Komaj so v naših vaseh pozabili na mojo sramoto, pa bo zdaj ta knjiga vse te spomine obudila od mrtvih in spet bojo ljudje pljuvali pred mene in se obračali proč ...

Več let pred izidom romana sem doživel nekaj čudnega; takrat tega nisem razumel, danes vem, da je bilo opozorilo. Na Marijino zahtevo sem vselej, preden sem legel, zaklenil vrata. Najprej sem se upiral temu, češ, saj so vežna vrata zaklenjena in ni treba zaklepati še teh, sobnih. Pa je vztrajala, govorila je: *Ma se ne zna, kdo vse se lahko že kako vtihotapi v hišo!* Ubogal sem jo in vsako noč, preden sem legel, obrnil ključ v vratih.

Neko noč se zbudim in slišim, da se vratom približuje nekdo, ki z oporno palico mukoma torklja po lesenih tleh. Pomislim: Marija ni, ona ne rabi palice. V temi prisluškujem tem zvokom: tok, tok, tok, in podrsavanju čevljev po lesu: všč, všč ... Ležim buden, na hrbtu, in prisluškujem približevanju neznanca ali neznanke. In slišim, da se nočni obiskovalec ustavi

pred vrati, pa pomislim: Še dobro, da sem ubogal Marijo in vrata zaklenil!

Ta, ki stoji pred vrati, prime za kljuko, jo upogne, in jaz si rečem: Oh, kar poskušaj, saj ne boš prišel noter! Pa se vrata vseeno odpro, nočni gost vstopi, zapre vrata in ... jaz čakam, ledenim v grozi. Tema kot v jami. Takrat začutim, da mi ta, ki je vstopil skozi zaklenjena vrata, vleče odejo s telesa. Zgrabim jo in jo potegnem nazaj. A on (ali ona?) jo ponovno vleče dol, jaz gor, on dol, jaz gor ... To traja kakšno minuto, nakar pride vame doslej neznana moč, z močjo pogum, pa skočim gor, z desnico udarim po stikalu, luč se prižge: in vidim, da v sobi ni nikogar. A preden se zavem, že držim v roki steklenico s kisom in škropim sobo; divje, ihtavo, besno, z neverjetno močjo in pogumom. Šele nato se spomnim na vrata. Primem za kljuko, vrata so še vedno zaklenjena. Torej je ta, ki je bil prišel, vstopil, kot da vrat sploh ni.

Zjutraj povem Mariji, kaj se mi je bilo zgodilo. In ona reče: To je bil sigurno kak *štrigón* ali pa je bil *forši kodlák*. Hotel vam je ukrasti zdravje; to pomeni, če ti kak duh vleče odejo s telesa. Še dobro, da ste bili tako korajžni. Če bi dovolili, da potegne odejo z vas, bi sigurno zboleli prej kot v enem mesecu.

To je rekla in se ni spomnila, kako je bila vselej proti urokom, *štrigam* in *štrigónom*, proti *kodlákom* in drugim nadnaravnim bitjem. Ni jih priznavala, a zdaj potrjuje, da je to verovanje vendarle tudi v njej, v nezavednem delu ...

Kak teden pozneje sem našel na oknu, na polici med obema zaprtima šipama, velik šop ščetin divje

svinje. Pokazal sem jih kresniku Dušanu Jermanišu iz Črncev, pa je takoj rekel: *Nekdo vam skuša narediti veliko zlo*. In kaj naj naredim s temi ščetinami? Gledam jih in vidim, da je vsaka na koncu preklana; kot vile, kot Y, kot kačji jezik ... Dušan reče: Vse to sežgi takoj, ko se vrneš v Gračišče. Tega nisem naredil, ščetine sem vrgel na gnoj za hišo in nanje pozabil.

Roman je izšel, bil dobro sprejet, bil je nominiran za Kresnika, a jaz sem potem storil vse, kar sem mogel, da ne bi bil nagrajen. Želel sem, da kar se da tiho preide v pozabo vsa ta *štorija od pržona*. A zgodilo se je, da so bralci roman sprejeli še z večjim navdušenjem kot *Šavrinke*. In ker se potem ni nič zgodilo; nihče ni prišel strašit Marije, nihče je ni prišel ponovno aretirat, tudi nobenih pripomb od domačinov ali koga drugega ni bilo, nobenih groženj, se je Marija pomirila, tudi njena hčerka, vsa družina. Medtem je izšel tretji del njenih istrskih zgodb, vrstile so se predstavitve, Marija je čez noč postala znana in priljubljena istrska ljudska pisateljica. Vabili so jo na vse konce, postala je prepoznavno ime.

Toda strah, ki ga je doživljala tiste mesece preden je roman izšel in še potem, dokler se ni prepričala, da ji ne pretita ponovni zapor in trpljenje; vse to ji je gotovo škodilo in morda tudi zares skrajšalo leta življenja na zemlji.

Grenkoba je ostala v meni in tudi v njej. Ni bilo več čistega in iskrenega prijateljstva. Preklinjal sem svojo ne-modrost, svoj napihnjeni pisateljski ego, svojo naduto domišljavost. Pa tolikokrat sem slišal od nje

in od njene hčerke, bistre in modre ter dobrotne Jolande: Najprej je človek, human odnos do bližnjega, šele potem pride pripadnost narodu in vse drugo! S tem sem se strinjal, potrjeval sem njene besede, a v realnem življenju, v stvarnosti, sproti pozabljal na ta temelj človečnosti.

Po Marijini smrti, umrla je v snu 26. julija 1996, stara 89 let, sem si neprestano očital, zakaj ji nisem takoj, ko je zahtevala, da ta roman ne sme v tisk, rekel: *Dobro, pa dajmo ta šop papirja v predal in na vse skupaj pozabimo!* Moral bi torej dati času čas, in vse bi se prej ali slej samo po sebi uredilo. A jaz sem, sam bog ve, zakaj, pokorno sledil zahtevam, se s spreminjanjem romana mučil, mučil, grenkoba se je kot strup nabirala v meni in v Mariji ter povzročila, da je sonce vedno bolj in bolj izgubljalo svetlobo, moč in toploto. Vse je potonilo v sivo meglo odtujenosti, zamer, žalitev, da, tudi v grenko sol greha.

Leta 2003 so me klicali z Državne založbe, mi predlagali, da bi v zbirko *slovenska zgodba* uvrstili enega od mojih romanov, in me vprašali, katerega predlagam. Takoj sem rekel: *Zrno od frmntona!* Ponudila se mi je enkratna priložnost, da vendarle izide prvi, prvotni in izvirni tipkopolis tega dela; ta pa je bil, kot sem že povedal, dejansko nadaljevanje romana *Šavrinke* ter nadaljevanje Katínine življenjske zgodbe. Roman je v omenjeni zbirki izšel leta 2004. Tako zdaj obstajata dve verziji tega dela: *Zrno od frmntona* (CZ) iz leta 1993 in *Zrno od frmntona*, ki je izšel

enajst let pozneje pri DZS in je doživel ponatis letos
pri Beletrini.

Marjan Tomšič

Guci, 6. junija 2012

10. oktobra 2020

I

Nona Tinca še ni spala, ko je spodaj močno zaropotalo po vratih in se je zaslišalo nestrpno kričanje:

»Odprite! Takoj odprite!«

Katíno je vrglo iz sna; nekaj težkega in strašnega je presekalo sanje. Planila je gor in pritisnila obe roki na srce, ki je divje plahutalo.

Kmalu so bili vsi budni. Najmlajša Katínina otroka, Ana in Miha, sta prestrašeno zajokala.

»Pa kdo je zdaj to ob tej uri?« je s tesnobnim glasom ugibala nona Franka.

Tinca je s prižgano svečo hitela odpirat. Ker so oni spodaj še kar naprej tolkli po vratih, jih je mirila:

»Že grem, že grem!«

Ko je odsunila zapah, so se vrata s treskom odprla in dva pramena močne luči sta jo oslepila. Katína, ki je šla za materjo in je zdaj stala v sami srajci na polovici lesenih stopnic, je videla moški postavi in že zaslišala:

»Katarina Pavlič! Kje je?«

»Tu,« je slišala svoj glas, ki je zvenel preveč na glas. Pramen svetlobe je šinil gor in ji pobelil obraz.

»Ste vi Katarina Pavlič?« je vprašal dvomeč glas, a drugi, ki ga je Katína takoj prepoznala, je zabasiral:

»Ona je, ona. Ta prava!«

Bil je Dušan Pajič, domačin iz sosednje vasi. Katína ga je predobro poznala.

»Katarina Pavlič, hitro se oblecite, šla boste z nami!« je ukazoval oni drugi.

Takoj ko je prepoznala Dušanov glas, je v njej zastokalo: »Kristus, pomagaj!«

»Prižgite leščerbo!« je rekel Pajič, a tujec je kar naprej priganjal: »Hitro, hitro!«

Katína se je vsa tresla, ko je vlekla nase kose obleke. Misli so ji panično begale: »Robérto ... forésti na krasu ... grmovje, kamor smo skrivali robo ... Elvira iz Dola ali pa Karlo Picak iz Kocjančičev ... Cérovac! Nevjo in Silvano ... Janko Barič? ...«

Vsa iz sebe je stokala: »Mati moja, mati moja!« In zdelo se ji je, da se soba maje in da se bo ta kos hiše zdaj zdaj sesul.

Najstarejši sin Matija je stal ob steni in mrko gledal prišleca, njegov brat Marko je čepel na ličkanju in z odprtimi usti in široko razprtimi očmi opazoval dogajanje. Sestra Marija je stiskala k sebi Miha in Ano, ki sta smrkava in solzna ponavljala:

»Kam gre mati, kam gre mati?«

Nona Tinca je obvladala strah in se besna spravila na Pajiča:

»Kaj ji hočete, Dušan? Kaj vam je storila? Kam jo peljete?«

Pajič je nekaj časa molčal, nato pa vzkipel:

»Molči, Tinca! To se tebe ne tiče!«

»Ma kako da ne? Ali ni Katína moja hči? Jaz bi rada vedela, zakaj nam ne date mira, zakaj nas budite sredi noči!«

»Alo, gremo, gremo, Katarina Pavlič!« je vedno bolj surovo priganjal zaščitnik, ki ga niso poznali.

Katínini sestri Nerina in Roza sta besno stopili naprej in zahtevali:

»Nikamor je ne boste odpeljali! Ona ima pet otrok. Odpeljite nas, ki smo same!«

Zdaj se je tujec, ki je nosil močno obrabljen usnjen suknjič, razjezil. Odsunil je sestri in zgrabil Katíno ter jo vlekel proti stopnicam. Mihec je cvileč zahlipal, tako tudi Ana, drugi pa so ob taki grobosti onemeli, tudi nona Tinca je umolknila.

Katína se je v najhujši grozi ozrla po domačih in nekaj ji je reklo, da jih dolgo, dolgo ne bo videla. Ko je bila pri vratih, je spregovorila jasno in močno, čeprav je drhtela:

»Nič nisem kriva, ne pozabit!«

Dušan je zaklel, tudi oni drugi je zapretil:

»Nobeden, ki ga pridemo mi iskat, ni nedolžen! Ti bomo že dokazali, da si kriva!«

Še enkrat se je ozrla po otrocih in domačih, nato se je opotekla v temo.

Zunaj sta jo grobo zgrabila vsak z ene strani in po-hitela dol proti vaškemu vodnjaku.

»Mati moja, mati moja!« je ječalo v Katíni in misli-la je, da bo kar umrla, kar takoj, ta hip.

Pred vaškim vodnjakom je stal kamion, okoli njega so se drenjale sence, slišati je bilo napol pridušene glasove.

»Katína,« jo je nekdo poklical za hrbtom. Ozrla se je. Bila je njena mati Tinca, ki je pritekla za njimi. Hčerki je ponujala culo, skromno popotnico na težko pot: pol hleba, kos sira, nekaj jabolk in hrušk.

»Zgini!« je zakričal tujec in že prijel za culo, da bi jo iztrgal Katíni, pa se je oglasil Pajič:

»Pusti, naj ima. Ji bojo že potem vzeli, če bojo tako mislili.«

Tinca je malo zaostala, potem pa spet potekla za njimi. Tako so prišli do kamiona. Čeprav je bila tema, je Katína spoznala tiste, ki so že bili zgoraj: tam sta bila Marčelo Cimitrov in Jože Bakáčov, bil je tudi Miro Objákov, in z grozo je spoznala, da sta na kamionu tudi njena sestra Nina in brat Rafko. Prešinilo jo je spoznanje: »Alora, kontrabánt ...«

Zrinila se je gor, kjer jo je takoj šepetaje poklical Rafko in ji zabičal: »Katína, ti samo molči! Nič ne veš! Si zastopla?« Pokimala je, ni mogla govoriti, tresla se je ko šiba na vodi, v njej sta se menjavala mraz in ogenj.

Ko so zrinili vse gor, je nekdo zaklical: »Serdžo, gremo!«

Dušan je sédel k šoferju, ostali zaščitniki so se spravili k aretirancem. Motor je grdo zahropel, luči so se prižgale, svetloba se je odbila od stene in osvetlila zgrožene postave tistih, ki so spremili svojce. Kakor neme prikazni so stali na zgornjem koncu poti. Katína je iskala svojo mater; Tinca je vsa drobcena stala ob močni Kristini, ženi Jožeta Bakáčovega.

Potem je cuknilo in spustili so se po makadamski cesti.

Med vožnjo so molčali. Če je kateri hotel reči kakšno besedo, so takoj zakričali; še preden so se odpeljali, jim je bilo ukazano, da ne smejo govoriti med seboj.

Kmalu so se ustavili pred farovžem. Tu je bil urad krajevnega ljudskega odbora in v eno od teh sob so

jih zrinili. V njej je bilo že pet kmetov in kmetic. Katína je vse prepoznala. Bili so iz bližnjih in daljnih vasi. Preplašeni so se spogledovali in se stiskali k stenam. Obe pritlični okni sta bili odprti, pred vrati je stal nekdo s puško, tudi zunaj so bili zaščitniki, vendar jih niso ne vem kako stražili. Nobenega tudi niso zvezali, saj so bili prepričani, da jih bo že sam strah zvezal, in se ne bodo mogli niti premakniti.

V sobo je stopil ogromen moški v temni uniformi, za pasom mu je tičala nenavadno velika pištola. Motril jih je z orlovskim pogledom. Imel je goste, čisto črne in skodrane lase, visoko čelo, kljukast nos, kakor iz kamna izklesane ustnice, naprej pomaknjeno kvadratasto brado in cigansko temno polt. Katíni se je zazdel znan, zelo znan ... Bil je neverjetno podoben karabinerju iz Motovuna, s katerim so imele šavrinke pred vojno največ opravka. Ta človek, zaščitnik, to pomeni: miličnik, ali kar je že bil, mu je bil na las podoben.

»Kdo ve, lahko da je res on,« je ugibala Katína.
»Ali pa je njegov dvojnik?«

Ko jih je velikan vse pregledal, je zagrmel:

»Ste se ujeli, vrani črni, a?!«

Okrog stisnjenih ustnic se mu je zarisal hudoben nasmešek, a iz pol priprtih, peklenko ostrih oči se je nevarno bliskalo.

»Kri boste scali, prekleta svojat!« je izcedil. In še dodal: »Vam bomo že pokazali spodkopavat našo revolucijo in oblast!«

Potem se je zasukal na petah pološčenih škornjev in izginil.

Ostali so sami. Nemo so si s pogledi podajali strah in hudo skrb.

Čez čas je Katína opazila, da si Miro Objákov, Jože Bakáčov in njen brat Rafko ter Albin Njalíčov nekaj namigujejo in počasi, zelo oprezno lezejo proti oknom. Potem se je vse zgodilo hitro: kot bi mignil, so drug za drugim poskakali ven, a Veronika s Peščetka se je pognala skozi vrata. Zunaj je nastal velik hrup, kričanje in prerivanje, takoj zatem so počili strelji, med rezkimi poki pa je bilo slišati grdo preklinjanje. Katína se je stisnila čisto v kot in bila léjena od groze. Niti pomislila ni, da bi tudi ona zbežala.

Pred farovžem so tekali na vse strani, topotali in zmerjali in kar naenkrat se je opotekla v sobo Veronika, se spotaknila in padla na obraz. Za njo se je pognal zelo mlad zaščitnik, vrgel se je na kmetico in jo začel besno klofutati. V sobo je butnil še en zaščitnik in ta jo je začel brcati. Pri tem sta oba grdo preklinjala in bi jo morda kar tam ubila, da se ni prikazal tisti velikan, ki je ukazal:

»Zvežite jih, vse, takoj!«

Zvezali so te, ki so ostali. Ker niso imeli dovolj vrvi, so uporabili tudi žico.

Katíni ni bilo mar, da se ji vez globoko zajeda; strašno jo je skrbelo za brata, in ko je slišala Pajiča pod oknom: »Vsi so ušli,« se je razveselila.

Velikan z orlovskim nosom je divjal. Vse jim je preklel in jim obljubljal najhujše. Ko so ga tako molče in s sklonjenimi glavami poslušali, je prišlo iz Katíne nenadoma, da sama ni vedela, kako; kar naenkrat se je slišala, da govori glasno in močno:

»Kaj smo mi krivi, da so vam ušli? Zakaj pa ste nas pustili kar tako, pa še okna so bila odprta? Ne bomo mi plačali za one, po vaši krivdi!«

Ko je izrekla zadnjo besedo, se je kar tresla; šele takrat se je zavedla, kaj je storila.

Velikan jo je gledal nekaj sekund v grobni tišini in njegov pogled, ki je bil sprva morilski, se je z vsako sekundo bolj in bolj mehčal in napetost, ki je bila v njem pred šavrinkinim nagovorom strašna, je kar nekam izginjala in na presenečenje vseh se je ta človek začel gromko smejati. Ko se je nakrohotal, je vprašal Katíno:

»Kdo si ti, ki si upaš tako govoriti?«

»Jaz sem nič in nihče,« je rekla tiho in s sklonjeno glavo.

Orlovski človek je pokimal, kot da razume, kaj mu hoče s tem povedati, potem pa se je zresnil in šel ven.

Noč se je nagibala proti jutru, ko so jih spet spravili na kamion in jih odpeljali v Sežano. Bilo je 13. oktobra 1948. leta.

Katína je postala zapornica. V samici in pozneje v skupni zaporniški sobi se je v mislih kar naprej vračala v prve dni oktobra, v čas, ko se je spletala mreža, v katero se je bila ujela.

Vse se je začelo tistega dne, ko se je z vlakom peljala iz Buzeščine in se bližala izstopni postaji.

Bilo je pozno popoldne. Golobi so mirno čepeli na strehi železniške postaje Rakitovec. Nenadoma so se vznemirili; od daleč je bilo namreč slišati vrskanje

lokomotive, tudi tiri so brneli in naznanjali prihod vlaka.

V jasnino popoldneva se je najprej pognal en golob, drugi so prhnili za njim v trenutku, kot da bi jih kdo izstrelil. Razkropili so se na vse strani; v njihovem begajočem letu je bil strah. Železniški delavec Boris Palčič, ki je zlagal na kup stare tramove, je začuden opazoval zbegano jato. Ob prihodu vlaka so golobi sicer vedno vzleteli, toda ne tako divje; zdaj so švigali sem in tja, kot da jim je za repom jastreb. Prešinila ga je slutnja, da se bo zgodilo nekaj hudega. »Še nocoj,« si je rekel.

Jata se je povsem razletela, ko je prigrmel na postajo potniški vlak s štirimi škripajočimi vagoni. Izstopilo je malo ljudi. Ena od žensk je bila šavrinka Katína iz Gračišča. Nosila je veliko platneno torbo, stopala je naglo in v njeni hoji je bilo nekaj, kar je spominjalo na paničen let golobov.

»Vidi jo, Katíno,« si je rekel Palčič. »Zakaj je šla dol tu, zakaj se ni peljala eno postajo naprej, do Závida? Čudno. Pa kam teče? Kam se ji mudi? Bušca Katína; ko da bi ji divji psi leteli za petami.«

Katíni se je res mudilo. Nekaj jo je preganjalo. Na vlaku, tam v vagonu, je videla svojega strica Robérta v sumljivi družbi. V njegovi bližini so sedeli sami tujci, moški in ženske. Takoj je uganila, kdo so in kam so namenjeni in kdo jih bo peljal mimo konfinov, to se pravi: prek meje. Kar mravljinci so ji šli po hrbtu, tako se je plašila in tako je bila jezna na strica. »Ko bi vsaj ne bil v istem vagonu z njimi! A

on vsem kaže, kam spada. Bog daj človeku pamet,« je vzdihovala.

Hitro je razmišljala, kako bi ušla nevarnosti: ‚Oni bojo šli dol v Zázidu. Ko grem dol tam tudi jaz, me bojo drugi videli in bojo rekli, da sem bila z njimi. Zato bom jaz šla dol eno postajo prej, tako jim bom ušla. Nič nočem imeti z njimi! Šla bom dol v Rakítovcu.‘

Hitela je prek kraške planote. Bil je šesti dan meseca oktobra, ruj se je že obarval rdeče, zrak je bil poln omamnega vonja po borovcih in šetraju, kajti dan je bil vse od jutra sončen in zelo topel.

‚Samo da me ne vidijo z njimi ...‘ si je živčno ponavljala in bila slepa za lepoto večera in otopela za dražilne vonje. Kar naprej se je jezila na strica, za katerega je vedela, da se ukvarja z nevarnimi posli. Saj je tudi ona tihotapila, toda to so bile malenkosti, ni bila politika. A Robérto, ta zmotjeni stric, je skrivaj prepeljal Lahe in Hrvate čez mejo, kar je bilo, to je Katína dobro vedela, smrtno nevarno. Robérto je večkrat prihajal k njim domov, zato je bila nevarnost še toliko večja. Pa tudi v isti vasi je živel. Časi so bili hudo napeti in nevarni. Skoraj vsak mesec se je razvedelo, da so na meji koga ubili. Od tam se je čulo streljanje in kričanje. Juta iz Loparja ji je pravila, da je našla v gozdu razkrita trupla. Tisti, ki so ubili bežče, so jih zakopali plitko, zato so grobove kmalu zavohale lisice in potepuški psi, ki jih je bilo vse polno.

Vedela je, da ne sme hiteti, če hoče, da bojo oni šli pred njo in da je nihče ne bo opazil z njimi, niti v njihovi bližini. Pa jo je nekaj gnalo, da je skoraj tekla.

Na več mestih se je ustavila, si oddihovala in si govorila: ‚Pa kaj mi je? Zakaj letim?‘ Že po nekaj korakih je spet stekla ...

Robérto in njegovi Lahi so izstopili v Zázidu in jih je potem Robérto vodil čez kraške pušče. Ker je bilo še presvetlo, sonce je zašlo komaj pred petimi minutami, so sklenili počakati noč tu, med kupi kamenja, malo pred Krogom nad Smokvico. Posedli so in prigrizovali popotnico.

Robérto je sedel malo proč od njih. Nič ga ni skrbelo. Od nekdanj je bil takšen, pač lahkomiseln. Tedaj je zagledal črno postavo, ki se jim je bližala. Kljub svoji preproščini se je ustrašil in si rekel: ‚Oštja, kdo je ta ženska?‘

Potem je prepoznal Katíno, ki je bila vdova in zato vsa v črnem.

Ko jih je Katína zagledala, čepeče na kupu kamenja, se je tako ustrašila, da je takoj obstala. ‚Kaj zdaj?‘ ji je brnelo po glavi. Ni namreč računala na to, da se bodo oni ustavili in čakali noči. Pa se je hitro odločila: ‚Nič, šla bom mimo, gledala bom proč, ne bom jih niti pozdravila!‘

In tako se je tudi zgodilo. Hitela je, vztrajno je gledala proč in si želela samo to, da bi bila čim prej mimo.

Ko pa je bila vštric z njimi, je eden od Lahov, pisal se je Romano Pitacco, vprašal Robérta: »Kdo je ta ženska?« In Katína je slišala stričev odgovor: »Ne bojte se, je hči od mojega brata.«

»Jezus,« se je zgrozila, »zdaj vsi vejo, kdo sem.«

Še bolj je potekla, vendar je jasno čutila, da ne more uiti in da se je pravkar zgodilo prav tisto, česar se je bala. Stric jo je v svoji preproščini nehote izdal. Preklinjala jih je in bežala proč, ko da so kužni.

»Katína, počakaj!« je tedaj začula za hrbtom.

Hitro se je zasukala; bil je Robérto, ki je tekel za njo.

»Kaj hočete?« ga je nadrla, a on jo je začel zasoplo tolažiti:

»Katca, ne boj se, to so sami sigurni ljudje.«

»Kaj so krave ali oslice?!« se je nasršeno zapodila vanj. »Kaj nimajo ust, ki govorijo? Vse nas boste spravili v nesrečo!«

»Sem ti rekel: ne boj se, ne plaši se! So molčeči ko ribe. Nobeden ne bo spregovoril.«

»Pa kaj vi veste, stric! Kolikokrat so vam rekli, da ne delajte tega.«

Tako sta se prepirala še nekaj časa, potem se je on vrnil k skupini, a Katína je vsa razburjena z dolgimi koraki hitela čez smokavski kras. Noč je že legala na hribe, neustavljivo je lezla od Čičarije in od podpeške strani, a svetloba je bežala pred črnino tja proti morju.

„Moj Bog,“ je vzdihovala, „kaj vse zadene živega človeka! Koliko sem se namučila z osli in jajci po celi Istri, potem je prišla vojska, pobrala je mojega Matijota, in še ni konca te kalvarije. Nikoli ne bo konca, to vem. A zakaj si mora človek sam delati slabo, tega ne zastopim. Ko bi stric ne imel pameti, ampak jo ima kot jaz in kot vsi drugi.“

Vsa črna se je raztapljala v noč. Jeza, ki je v njej brbotala od trenutka, ko je zagledala strica z Lahi, se je zdaj spreminjala v žalost in kar na jok ji je šlo. Mislila je na teto Bruno, stričevo ženo, in na njune številne otroke, z ljubeznijo in skrbjo je mislila na svoje, ki jo čakajo doma. ‚Bušci,‘ je odmisllila.

Bušci zato, ker so ostali brez očeta. Pozimi so ga prišli iskat Nemci. Vdrli so v hišo, kričali, premetavali, razbijali. Matija je stal pred ognjiščem in bil neboljen kot otrok. Katina je vedela, da je nosil ranjencem hrano, obleko, zdravila in vse drugo. Ko je to delal, mu ni branila, čeprav jo je bilo groza, ko je samo pomislila, kaj bo, če ga ujamejo. Zdaj se je zgodilo. Nekdo jih je izdal, kajti tisto noč in tisto jutro so odpeljali tudi druge.

»Matija!« je zaklicala, ko so ga suvali proti vratom. V siju petrolejke so se zasolzile njegove oči. Takrat ga je zadnjič videla. Planila je za njim, pa se je pred njo ustopil vojak in jo sunil nazaj v hišo.

Ko so se po vojni vračali iz taborišč in ujetništva, ga je nestrpno čakala. Vsakega, ki se je vrnil, je spraševala po svojem možu, a nihče ni nič vedel o njem. Šele Jakac, ki je prišel med zadnjimi, ji je prišel povedat, naj ga ne čaka. Rekel ji je, kakor da bi govoril o vsakdanjih stvareh:

»Čuj, tvojega Matijota so ubili.«

Pred drugimi ni kazala bolečine, ko pa je bila sama, je zarila glavo v seno in na ves glas tulila. In ko je nekaj dni zatem vlačila drva iz drage pod Vršičem in se spominjala, kako sta z možem vsako zimo podirala les za naslednjo zimo, jo je spet zvilo.

Zavest, da je vdova, je bila zanjo neznosna. Kadar je katera žena v vasi izgubila moža, si je zmerom rekla: ‚Ne daj Bog, da se meni isto zgodi!‘ In zdaj se je zgodilo. Ostala je sama s petimi otroki: Matija je bil v osemnajstem letu, Marko jih je dopolnil petnajst, Marija trinajst, Ana bo decembra stara devet let, a najmlajši Miha jih je imel komaj šest. Teža odgovornosti se ji je zdela neznosna. Čeprav se je prej večkrat pošalila, da Istranka podpira v hiši tri vogale, četrtega pa drži pokonci osel, ni bilo čisto tako. Ko je ona tavalala z oslom po Istri in zbirala jajca ter jih v bisagah tovorila v Trst, kjer jih je prodajala za lire in je potem nazaj grede prinašala iz velikega mesta vse, kar so ljudje po Istri potrebovali: sukanec, igle, sol, poper, petrolej, platno ... in je bila tako na poti od ponedeljka do petka, včasih tudi v soboto, je doma njen Matija okopaval trte, oral, branal, sejal, sadil, žel, popravljaj hišo in poleg vsega še skrbel za otroke. No, za otroke se je sicer brigala njena mati, nona Tinca: ona je kuhala, jih oblačila, se kregala z njimi ... a vseeno je bil Matija zraven in je dajal njenim besedam težo, če ni šlo drugače, tudi s palico.

Čeprav ženske tega niso glasno priznavale, je bil moški v hiši vendarle trdna opora in močan temelj; bil je tisti, okoli katerega se je vse na neviden način ovijalo in se ga oprijemalo in v njem iskalo zaščite, posebno v burnih trenutkih. Tega se je Katína povsem zavedela šele zdaj, ko Matije ni bilo več. Prej, dokler je še upala, da se bo vrnil, ni bilo tako strašno. Vedela je, da se bo vojna nekega dne končala in bo življenje spet steklo po kolesnicah, in takrat se bo

vrnil tudi on in vse bo, kot je bilo pred vojno. Zato se je po njegovi aretaciji s podvojeno močjo zagnala na delo in je še bolj skrbela za družino. A zdaj, ko je dobila tudi uradno sporočilo o moževi smrti, je klecnila pod težo.

Tudi s hrano je bilo vedno slabše. Dokler je še lahko hodila prodajat v Koper ali Trst, je še nekako šlo; ko pa so začeli količiti in zapirati mejo med cono B in Jugoslavijo, in ko so jo sredi septembra lani čisto zaprli, so ji onemogočili, da bi opravljala svojo staro, prastaro obrt, kot je ona rekla tej svoji službi in službi vseh drugih šavrink in šavrinov. Notranja Istra je bila z mejo med conama A in B ter Jugoslavijo ločena od Trsta, s katerim je imela ta dežela neuradno, a stoletja veljavno pogodbo o medsebojnem trgovanju.

Ko so začeli prve dni avgusta 1947 količiti mejo, je kmete zgrabila panika. Katína je videla, kako je Karlo iz Kocjančičev v mraku ruval količke iz svoje njive in jih prestavljal.

»Ma kaj delaš?« ga je vprašala, a on se je na smrt prestrašil, ker je prvi hip mislil, da je katera od »onih«. Ko jo je prepoznal, se je kar vsulo iz njega. Divje je preklinjal vso to politično čorbo, komuniste in tudi one druge, najbolj seveda komuniste in njihove zmotjene ideje: te preklete odkupne zadruge, pa obvezno oddajo žita, vina in vsega drugega. Preklinjal je tudi živilske karte in vso to *porkarijo* od novega reda ...

Katína se takrat še ni zavedala, kakšno zlo prinaša meja, ki jo je Karlo prestavljal na konec svoje njive. Mislila si je, da bo že kako, saj je bila vajena vsega

hudega; bila je mladenka, ko se je končala prva vojska, prestala je petelinjenje karabinerjev, preživela je drugo vojsko; *reštelament* - kazenski pohod Nemcev po Istri oktobra 1943 jih je sicer strašno prizadel, saj je zgorela tudi njihova hiša in so ostali pod milim nebom. Iz goreče hiše niso rešili ničesar, a ostali so vendar živi in zdravi.

In zdaj ta meja!

»Karlo, nič ne pomaga. Jutri bojo prišli in kole postavili nazaj, tebe pa kaznovali,« ga je opominjala.

»Vraga jih bojo!« se je jezil kmet. »Kaj misliš, da so si vse zapomnili? Ali čuj, Katína, kaj ti bom povedal: danes in še nekaj dni boš lahko šla tod mimo, po tej poti, ali potem, ko bojo postavili vojake, bo konec muzike. Mi in vi, se pravi Kocjančiči, Kubed, Gračiče, Butari, Trebše ... bomo v Jugoslaviji, ma oni drugi: Marežgáni, Lopárci, Pobežáni, Dekánčani, Škofjóti ... pa bojo v coní B, in če boš hotela v Trst, boš morala na skrivaj preko dveh mej. To nas čaka, vidiš!«

Ko je tako govoril, jo je stisnilo pri srcu, kajti začutila je, da so mejni koli žebli, ki jih zabijajo v živo telo. A vseeno je rekla:

»Čuj, nobena župa se ne poje tako vroča, kakor se skuha, in tudi ta meja ne bo večna.«

»Vem da ne bo večna, ali dokler bo trajala, nas bo peštála. Boš že videla!«

Potem se je res zgodilo, da so mejo čisto zaprli, a ljudje je nikakor niso mogli kar tako priznati, in so ponoči prehajali s te strani na ono; tihotapili so, nekateri čez dve meji: najprej iz Jugoslavije v cono B, in

potem čez drugo mejo, ki je ločevala cono B od cone A, torej od Trsta in njegovega zaledja. Sprva so to delali kar tako, kot da meje sploh ni, ko pa so vojaki začeli streljati in so jih nekaj tudi ubili, so zgroženi spoznali, da je meja resnična in da bo tveganje resno. Kljub temu so gozdički ponoči oživali in čez ti umetni meji so tovorili vse mogoče: pršute, purane, kokoši, jajca, prašiče, krompir, zelje, zajce ... in organizirano celo vole in krave.

Pri tem se je izkazala zvitost Istranov. Katíni je šlo na smeh, ko so ji pravili, kako spravlja robo čez mejo Vitko Parovel; njegova njiva je bila z mejo prerezana na pol, in ko je koruza zrasla dovolj visoko (tam jo je seveda nalašč posadil), se je skozi to koruzno goščavo tihotapilo sem in tja marsikaj. Ponoči, seveda. Posebno takrat, ko je močno deževalo in so se *družeti* raje skrili kam na suho in toplo.

Šilvano Škorja in njegova žena Renata pa sta iznašla drugačen sistem: robo sta skrila v kupe *perja*, to je v kupe gozdnega listja, ki sta jih naredila nalašč bolj košate in tik ob meji ali pa kar na sami mejni črti. Potem so prišli oni z druge strani in vzeli, kar je bilo nastavljeno, a zagrebli v kupe to, kar so prinesli s sabo. Tako so izmenjali robo.

Emiljo Grbac je tihotapil ovčje kože; z njimi je podložil sedlo, čez pa dal odejo ali na poseben način narejeno blazino, kateri se je reklo *baštín*. Na osla je potem posadil vnukinjo, ki ni nič vedela, in jo poslal sámó čez najbolj nevaren del poti. Če so jo srečali *graničarji*, se jim zaradi njene mladosti ni zdela sumljiva, in so jo spustili mimo brez pregleda. Ker